אור הצפון — עומק רחמי ה'

עומק רחמי ה'א. אמרו חז"ל: "'אתם נצבים היום' - זה שאמר הכתוב 'הפוך רשעים ואינם ובית צדיקים יעמוד' (משלי יב). כל זמן שהקדוש ברוך הוא מסתכל במעשיהם של רשעים ומהפך בהם אין להם תקומה; דור המבול וכו'; סדומים וכו'; מצרים וכו': בבל וכו'; אבל ישראל נופלים ועומדין וכו'. למה נסמכה פרשה זו לפרשת קללות? לפי ששמעו ישראל מאה קללות חסר אחת או שתים וכו', מיד הוריקו פניהם ואמרו מי יכול לעמוד באלו. מיד קרא אותן משה והיה מפייסן וכו'. מפני מה הגויים נתחייבו כליה ואנו קיימין? לפי שבשעה שבאו עליהן יסורין, מבעטים בהן ואינן מזכירין שמו של הקדוש ברוך הוא וכו'. אבל ישראל כשהיסורין באין עליהם הם נכנעים ומתפללים שנאמר 'כוס ישועות אשא וגו' צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא' (תהלים קטז). לפיכך אמר להם הקדוש ברוך הוא, אף על פי שקללות הללו באות עליכן הן מעמידות אתכם וכו'. לכך נאמר: 'אתם נצבים'" (ראה תנחומא נצבים וילקוט שם).

למדים אנו מכאן שאף הקללות שמקלל הקדוש ברוך הוא, הן מלאות חסד רב וצפונה בהן טובות רבות, כי ה' הוא רחום וחנון ומקור הטוב והחסד, ועם כל חרון אף על בריותיו הממרים את פיו והענישו אותם, הוא חס עליהם ובתוך הפורעניות עצמן הוא ממציא להם פתח של נחמה ורווחה. אמנם הגויים אינם מבינים את חסדו של הקדוש ברוך הוא ומבעטים ביסורין, אבל ישראל מכירים את הקדוש ברוך הוא שהוא מלא חסד ורחמים והם רואים בתוך הצרה והיגון כוס ישועות ובתוך הקללות גם מק' לברכות, והם מתייצבים על ידי זה.

הנה מצינו באדם הראשון שאף לאחר שקיללו הקדוש ברוך הוא, היה העולם מלא עונג ועידון ואדם משל בכיפה על כל הברואים, וכל הבריאה עמדה לשרותו ולפקודתו, ואין שיעור ותיאור לממדי תענוגותיו והנאתו בכל שטחי החיים, אין שום מלך בכיפה יכול לתת לבנו יחידו כל כך הרבה טובה כמו שהיה לאדם הראשון לאחר החטא. אלא לעומת הברכות שהוענקו לו קודם, נחשב מצבו לאחר מכן בבחינת קללות. ואולם לאחר ירידתו לא היה מסוגל לקבל את רוב הטובה שחננו ה' בתחילת יצירתו, והתמעטות הטובה היתה ברכה בשבילו, משום חסד מיוחד מאת ה'.

כן מצינו בתקופת נח, שלמרות שהקדוש ברוך הוא הביא מבול על העולם וגזר כליה על כל היקום, לא מנע באותו זמן גם את חסדו מאת ברואיו וציוה לנח להכניס אל התיבה מכל בעלי החיים להחיות אתו ולקחת מכל מאכל שיהיה להם לאכלה (בראשית ו). והנה הבין נח מזה את דרכו של הבורא שלמרות הפורענות הקשה שמביא על כל היקום, רצונו גם לעשות חסד עם בריותיו, ולמד מכאן ללכת בדרכיו ולעשות כל מאמץ גם הוא להטיב עם הבריות. ולא הסתפק באגירת המזון בלבד, ושכל בריה תתפרנס במה שתמצא בעצמה כדי להחזיק חיותה, אלא נאמר עליו: "ולוקח נפשות חכם" (משלי יא), והוא נרתם בכל כוחו להמציא לכל מין ומין את מזונו החביב עליו ובזמנו הרגיל, מי בשעות היום ומי בשעות הלילה, עד שחז"ל אמרו: "שנים עשר חודש בתיבה לא ראה שינה לא ביום ולא בלילה שהיה עוסק וזן הבריות שעמו" (תנחומא נח ב). ולא עוד אלא שהיה חייב בכך, ואם איחר פעם, קיבל עונש חמור. חז"ל מספרים שפעם שהה לזון את הארי, הכישו הארי ויצא צולע, שנאמר: "'ישאר אך נח' - 'אך, שלא היה שלם ולא היה כשר להקריב קרבן והקריב שם בנו תחתיו" (שם ט), היינו שבגלל ששהה פעם בפעולת החסד, קיבל מיד עונש חמור כזה שלא רק סבל בגופו ונעשה בעל מום, אלא נפגם גם ברוחניותו ונפסל להקריב קרבנות. ובאמת קיבל נח עליו ברצון את הגיהנום הזה, משום שהבין שזה רצון הבורא שיחד עם הביאו קללה על בריותיו, הוא עושה אתם חסד ומרחם עליהם, ולכן הלך בדרכיו והעמיד עצמו במקומו להיות פרנס העולם. ולא עוד אלא שלא ראה בסבלו שום יסורין, כי אם הרגיש בו עונג ועידון, באשר ידע שהוא מקיים בזה רצון הבורא להטיב עם הבריות, ואין לך תענוג גדול מזה, ובכל שהיה לו קשה יותר לקיים, היה העונג גדול יותר והגיהנום שלו נהפך לו לגן עדן.

כלל זה אנו מוצאים גם במהפיכת סדום ועמורה. מסופר בתורה שלפני שה' הפך סדום ועמורה, אמר לאברהם: "זעקת סדום ועמורה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד, ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה" (בראשית יח). והנה אברהם שהכיר מדות טובו של הקדוש ברוך הוא שאינן נמנעות מאת שום אדם בעולם ובשום מקרה, הבין מזה שגילה לו הקדוש ברוך הוא על הפורענות שעתיד להביא על סדום ועמורה, שיש בה מקום גם לחסדי ה' ושיש, איפוא, לעורר רחמיו שיתנהג אתם בדרכי טובו ויסלח להם בזכות הצדיקים הנמצאים ביניהם, והוא סיכן עצמו לעמוד כנגד הקדוש ברוך הוא ולתבוע ממנו דין פעם אחר פעם, אף התבטא לפניו בביטויים נועזים: "חלילה לך, השופט כל הארץ לא יעשה משפט" (ראה ילקוט תהלים תתקכח, שלאברהם בלבד שתק הקדוש ברוך הוא על דברים קשים כאלה), ולא עוד אלא אמר "ואנכי עפר ואפר", כלומר, עשה עצמו עפר ואפר ובלבד שיוכל לבקש רחמים עליהם. ואם כי היו "רעים וחטאים לה' מאד" והיו ראויים לאותה פורענות. בכל זאת לא התייאש אברהם אבינו בהכירו את רחמי ה' והתפלל שאולי בזכות הצדיקים שבתוכם, יימלטו גם הם.

ועוד, שאברהם אבינו שהכיר שרצונו של הקדוש ברוך הוא שילכו בדרכיו, הלך גם הוא בדרך זו, ולמרות שהיו רעים וחטאים ריחם עליהם ומסר נפשו לבקש מה' שיחוס עליהם. ואמנם משום כך גילה הקדוש ברוך הוא לאברהם על הפורענות שעתיד להביא על סדום ועמורה, אף על פי שכבר נגזרה עליהם הגזירה ולא היה כל מקום להשיבנה, כדי ללמדו את מדת החסד להתפלל עליהם עד כדי מסירות נפש.

ומכאן נבין גם את דרכו של משה רבינו שבשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא אחר מעשה העגל: "ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם", השיב לו משה: "ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת" (שמות לב). ועוד אמרו חז"ל שאמר: "ימות משה ומאה כיוצא בו ולא תינזק צפורנו של אחד מהם" (דברים רבה ז). משה הבין מזה שאמר לו ה' "הניחה לי", שאין לפי מדותיו של הקדוש ברוך הוא להביא עליהם כליה, והזדרז משה והתפלל עליהם כדי לעורר רחמיו של הקדוש ברוך הוא, והקריב לגמרי את עצמו בשביל ישראל עד כדי כך שאמר שימותו אלף משה ואל תפול צפורנו של אחד מישראל. ואמנם זה היה רצונו של הקדוש ברוך הוא שילך בדרכיו ובמדת טובו ויבקש עליהם לעורר רחמיו של הקדוש ברוך הוא, ואפילו שהיו חוטאים וחרה אפו של ה' עליהם, בכל זאת, לא מנע חסדו מהם וסלח להם, באשר זוהי מדת טובו של הקדוש ברוך הוא, שבתוך רוגזו וכעסו, כביכול, ובתוך כל הפורעניות והקללות, הוא חותר חתירה תחת כסא הדין למצוא מקום לחסד ולחנינה.

ב. והנה נח, עם כל הכרתו בדרכי החסד של הקדוש ברוך הוא כלפי בריותיו ועם כל הליכתו באותם הדרכים של הקדוש ברוך הוא, כאמור, עדיין לא השיג אותם בכל היקפם ועומקם, שיש מקום לרחמי ה' גם על הרשעים הגמורים ואף לאחר שנגזרה עליהם כליה. ולכן בשעה שגילה לו הקדוש ברוך הוא שהוא עומד להביא מבול על הארץ לשחת כל בשר. לא עמד כנגדו לבטל את הגזירה ולבקש רחמים עליהם, כפי שמציעים חז"ל "אישתיק ולא אמר ליה מידי ולא בעי רחמי" (זהר וירא דף קו). אמנם נח הוכיח לבני דורו, וכפי שאומרים חז"ל, בנה את התיבה מאה ועשרים שנה כדי להזהיר אותם שהקדוש ברוך הוא עתיד להביא מבול לעולם ושיחזרו בתשובה, והם לעגו לו וביזו אותו (ראה בראשית רבה ל), אבל עם כל זה לא השיג נח שאחרי כל שחיתותם ומרידתם, עדיין לא תמו רחמי הקדוש ברוך הוא ויש עוד מקום להרבות תפילה ותחנונים לפניו ולא להניח לו לקיים את הגזירה האיומה הזאת למחות את כל היקום אשר על פני האדמה. והואיל ונח לא עמד על הכרה זו ולא עמד בפרץ במלוא כוחו לבטל את הגזירה, ראוהו בשמים כאילו הוא אחראי להבאת המבול על העולם. כתוב במקרא: "כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ" (ישעיה נד), ואמרו חז"ל ש"לפיכך נקרא המבול, מי נח, משום שלא התפלל על דורו" (ראה זוהר נח דף סז).

ואף אברהם אבינו שתפש אומנותו של הקדוש ברוך הוא להיות גומל חסדים וכאמור, מסר נפשו בעמדו כנגדו בתפלתו על אנשי סדום. גם הוא עדיין לא ירד לעומקן של מדות טובו של הקדוש ברוך הוא עד סופן, שעם כל רשעותם וחטאתם של אנשי סדום ואף לאחר שה' גזר עליהם להמטיר עליהם גפרית ואש ולהפוך את עריהם לשממה ולחרבות עולם. אין עוד להתייאש מהם ויש מקום למצוא פתח לעורר חסדי שמים לחונן אותם ולדחות את הגזירה. ובזמן שהתפלל לפני ה', טען רק לטובת הצדיקים: "האף תספה צדיק עם רשע"; "חלילה לך לעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כרשע" (בראשית יח). אבל לא התפלל על הרשעים עצמם. וכך אמרו חז"ל: "אמר ר' אלעזר אף אברהם לא עשה בשלמות, נח לא עשה כלום לא זה ולא זה. אברהם תבע דין כראוי שלא ימות זכאי עם חייב, ולא השלים שלא ביקש רחמים בין כך ובין כך" (זוהר וירא דף קו).

ורק משה רבינו ירד לעומקן ולסופן של מדות החסד של הקדוש ברוך הוא והתפלל לפני ה' על כל העם. למרות שחטאו וה' גזר עליהם כליה. ולא עוד אלא שהקריב את כל עצמו בשביל כל אחד מהם, יהיה מי שיהיה. ואמר: "ימות משה ומאה כיוצא בו ולא תינזק צפורנו של אחד מהם" (דברים רבה ז), ולא זז משם עד שה' אמר לו "סלחתי". ועליו אמרו חז"ל ש"עשה בשלמות כראוי" (זוהר וירא שם), באשר הוא הכיר דרכי החסד של הקדוש ברוך הוא ולא עזב עד שעורר אותם עד קצותם והציל בזה את ישראל מכליה (מאמרי חז"ל הנזכרים כאן מובאים גם במאמר "דקות התביעה בקצה השלמות" ביחס לחובת החסד של האדם).

והנה כשאנו עומדים בימים הנוראים לפני יום הדין, והקדוש ברוך הוא גילה לנו שכל באי העולם עוברים לפניו כבני מרון, חובה רבה מוטלת ראשית כל, על מי שחושב שיצא זכאי בדין וייכתב לאלתר בספרן של צדיקים גמורים, שיתפלל על כל בני האדם, לרבות הנכרים, וכל שכן על בני ישראל, שה' יעשה אתם חסד וירחם עליהם ויגזור עליהם גזירות טובות ויציל אותם מכל הפורעניות המתרגשות לבוא לעולם. ועל אחת כמה וכמה, אנחנו בעצמנו, שאין יודעים איך אנו נחשבים לפני המקום ואם אנו ראויים לזכות בדין, שעלינו להכיר במדות טובו של הקדוש ברוך הוא ולעורר רחמיו עלינו ועל כל יושבי תבל שיתנהג במדת החסד וידין את כל בריותיו לכף זכות. ולא עוד אלא שעל כל אחד לחשוש שאם לא יתפלל כראוי, לא רק שיסבול בעצמו אלא ישא גם באחריות כל הפורעניות הבאות לעולם, כי יתכן שבכוח תפילתו הוא יכול לבטל את הגזירות הרעות, ואם יתרשל בזה, הרי עלולים ליחסן על חשבונו. ואם יש לכל אדם לפחד מחומר הדין של עצמו, הרי אין לשער כמה רבה צריכה להיות אימת הדין מאחריות זו. ובידינו לתקן את הדבר על ידי תפילותינו ותחנונינו לפני ה' לעורר רחמיו על כל העולם.

אנו קוראים לפני ראש השנה בפרשת השבוע את התוכחה, אולם על ידי ההכרה בחסד הקדוש ברוך הוא ועל ידי תפילותינו ובטחוננו, בכוחנו להפוך את הקללות לברכות ושהן יחזקו אותנו, ולא כאומות העולם שאין מכירים בחסד ה' ומבעטים ביסורין והם כלים על ידי הקללות. ולא עוד אלא שנקבל הכל באהבה ובשמחה משום שבזה מתמלא רצון הבורא, ובזה בלבד נהפוך הקללות לברכות, באשר אין תענוג גדול מאשר קיום רצון ה'.